

III. Alapfogalmak.

7. §. *Vallás és teológia; Isten és ember.* A vallás nem egyéb, mint az Isten és az ember közötti viszony. Ennek a viszonynak elméleti alapját sokfelé ágazó tartalmi mozzanatait van hivatva föltárni a teológia. A teológia tehát a vallás elmélete, Teológia nincsen vallás nélkül, ellenben a vallás igen jól meg lehet teológia nélkül, noha ritka eset az, hogy az ember ne elmélkedjék a maga vallása fölött és így ne teologizáljon. Maga a teologizálás azonban még nem tudomány, csak akkor lesz azzá, ha rendszeres egységben és összefüggésben mutatja be mindazokat az alapelveket, amelyek a vallás magyarázatához, megértéséhez szükségesek.

A vallás két polusa az Isten és az ember. Ez a két polus két külön világot jelent. Ősi duálizmus, amelynek vannak érintkezési pontjai, de a kettő egybe nem olvadhat soha. Az egyik oldalon van Isten és minden, ami isteni, ami örökkévaló, ami teljes, szent és tökéletes, ami még nem csorbíthatóan feltétlen. A másik oldalon van az ember és minden, ami emberi, ami föltételezett, tökéletességre és szentségre törekvő, tehát nem befejezett és nem tökéletes, ami mulandó és gyarló.

Ezzel kapcsolatban reá kell mutatnunk a logikai és a teológiai duálizmus lényeges eltérésére.

A logikai duálizmus, röviden, az érvényesség és a lét megkülönböztetésében nyilvánul meg. Az előbbi oldalon áll az igazság, amely független a megismerés mozzanataitól ép úgy, mint a valóság objektív határozmányaitól. Az igazság nem valóság, vagyis nem létezik, nincs térben, időben, nem változhatik, mert örökkévaló s így alapját nem meríti sehonnan, csak öntermészetéből. Az igazság természetét az fejezi ki, amit a léttel szemben *érvényességnek* nevezünk.

A filozófia története arról tanuskodik, hogy a lét és érvényesség ősi duálizmusának megkülönböztetése aránylag korán jelentkezik, de eleinte inkább csak sejtelem, mint öntudatos eljárás eredménye. Csak lassan világosodik meg, mert állandóan kísért a két fogalom összezavarása. A különböző filozofiák és világnézetek fő különbsége a szerint jön létre, hogy öntudatosan vagy öntudatlanul milyen álláspontot foglalnak el ebben a kérdésben.

8. §. *A teológiai duálizmus; a hit csodája.* Az a duálizmus, amely a logikában a lét és érvényesség megkülönböztetésében nyilvánul, mutatis mutandis, fennáll a vallásban illetve a teológiában az embernek és az Istennek, az emberinek és az isteninek megkülönböztetésében. Mindkettő, a logikai és a teológiai duálizmus, különböző kifejezése a mulandó és az örökkévaló, a tökéletlen és a tökéletes között fennálló ellentétnek.

A vallási illetve teológiai duálizmus különbözik a logikaitól abban, hogy az előbbinek mindkét oldala a létező valóság. Létezik az ember és létezik az Isten. Mindkettő valóság, de két egymástól különböző, sok tekintetben ellentétes valóság. Sehol a világon, csak épen a vallásban történhetik meg, hogy az igazság, az érvényesség helyére Isten valósága kerüljön. A vallásos hit számára minden, ami igazság, minden, ami tökéletes, változatlan és örökkévaló: az élő, valóságos Isten. Isten a hit számára létezik, mint legfőbb valóság. A bölcsélet nem ismer két fennállásának minősége tekintetében teljesen különböző létezőt. Számára minden, ami egyszer létezik, szükségképen osztozik a létezés összes határozányaiban. A tudás számára csak egyféle létező van. Csak egyedül a vallás számára van kétféle létező: Isten és ember. Itt tehát a lét duálizmusáról van szó. Ennek a duálizmusnak azonban nincs „bölcselite”, hanem csak „teológiája”. A vallás és teológia problémája az Istennek és az embernek, e két létezőnek egymáshoz való viszonya, egymásra való vonatkozása. Amilyen fontos a logikában a lét és érvényesség megkülönböztetése, a kettő érintkezésének megállapítása s amint a legfőbb tévedések a kettő határainak összezavarásából állanak elő, épúgy a teológiai tudományra nézve is alapvető fontosságú az Isten és az ember megkülönböztetése, másfelől pedig egymásra való vonatkozásainak föltárása. A teológia sokféle iránya és tévedései

a századok folyamán abból származnak, hogy mennyire tudta az isteninek és az emberinek lényegét és határait helyesen megállapítani, hol zavarta esetleg össze a kettőt és hol cserélte fel egyiket a másikkal. Minden teológiai rendszer egy konstrukció, amely e problema megfejtésére irányul.

Martineau azt mondja: válasszuk külön vallásunkban az istenit az emberitől. Továbbá azt is mondja, hogy a földön minden az isteni és az emberi dolgok szövevénye. Egyúttal a kérdés kivételes nehézségére utal, amikor azt mondja tovább, hogy a csupa istenit nem bírja meg az ember, a csupa emberi pedig nem vallás. A nagy bölcselőnek ez a pár nyilatkozata már sejteti, hogy milyen nehéz kérdéssel állunk itt szemben.

Az a körülmény, hogy a vallásos hit révén Isten és az ő világa valósággal létezőnek állittatik az emberen kívül, olyan tény, amelyet méltán nevezhetünk csodának. A legnagyobb és az egyetlen csoda, a hit csodája ez, amelyen keresztül belép életünkbe Isten. Sokféleképen próbálták bizonyítani, hogy van Isten. Sok minden van bennünk és a rajtuk kívül álló világban, amiből Isten létezésére következtethetünk. A való azonban az, hogy egyetlen bizonyíték sem jut el Istenig. Ebben a kérdésben nagyon hamar véget ér a tudományos kutatás, mert a problémák végéhez az emberi elme nem képes eljutni. Sok mindent nem tudunk s épen a leglényegesebb dolgokat nem tudjuk s ehhez képest aránylag kevés az, amit tudunk. Még a matematika is rászorul a végtelen kicsiny és a végtelen nagy fogalmára, pedig ezek nem mondhatók jól meghatározott jelentésű fogalmaknak. Beszélünk intuíciókról, titkos meglátásokról, amelyek olykor előbbre vihetik a tudományt, de sokszor elpattannak, mint a szappanbuborék, ha hozzájuk érünk.

Isten létét bizonyítani tudományosan nem is nagyon fontos. Ez a hit csodája. Az Isten és az ember megkülönböztetése pedig olyan alaptény, amely minden teológiának kiindulási pontja. Az újabb teológiának is legfőbb problémája ez, s erre irányuló megfejtési törekvéseket kell látnunk nemcsak Barth teológiájában, hanem Otto Rudolfnak a szentségesről írott munkájában is. De már az evangéliumokban is megtalálható az isteni és az emberi pontos megkülönböztetése. Csak a gecsemánéi jelenetre kell gondolnunk, jegyzi meg igen helyesen Otto, hogy megvilágosodjék

előttünk mennyire érezte Jézus az ő teremtettségét teremtményi mivoltát. Erről különben Jézusnak egész élete és minden tanítása bizonyosságot tesz. Jézusnál az Isten és ember közötti viszony új tartalommal telik meg. Ő nemcsak Isten távolságát és félelmetes hatalmát érzi, hanem elsősorban Isten közelségét. Az evangélium szelleme szerint Isten nemcsak fölöttünk, hanem mellettünk is áll. A vallás története és lélektana arról tesz bizonyosságot, hogy az emberek nemcsak féltek Istentől, hanem egyúttal mindig vonzódtak is hozzá. Ennek a két ellentétes érzésnek klaszszikus kiegyenlítődése jut kifejezésre Jézus imájában: „Miatyánk, ki vagy a mennyekben”. Ebben a kifejezésben az első (Miatyánk) Isten közelségét, a második távolságát jelzi. Az igazi keresztény gondolat ezt az ellentétet egyesíti és kiegyenliti. Jézus felfogása ezt tükrözi vissza. Ő közelebb hozta Istent az emberhez, mint ez bármely más vallásban megtalálható, anélkül azonban, hogy az Isten és ember között fennálló mélységes különbséget egy pillanatra is szem elől tévesztette volna, Jézus gondolatvilágától ép úgy távol áll a pántheizmus, mint az a fölfogás is, hogy ő az Isten és az ember között csak kvantitatív különbséget látott volna. Tiszta tudatában van annak, hogy milyen a viszony az Isten és az ember között. Azért Jézus az, aki tulajdonképpen felfedezte Istent az emberiség számára. Ez az ő prófétai elhivatásának leglényegesebb mozzanata.

9. §. *Hit és vallás.* Az Isten és ember megkülönböztetésén alapul a hit (fides) és a vallás (religio) közötti határvonal felállítása. Az előbbi jelöli az Isten és ember viszonyának objektív tartalmát, az utóbbi a szubjektív, pszichológiai tartalmat.

Az, hogy valaki hisz Istenben, nem egyoldalú, pusztán az emberi lélekből kiinduló egyéni aktus. Semmiféle egyéni aktus, semmiféle szubjektív aktus nem vezet el magában Istenhez. A hit alapfeltétele, hogy van Isten, hogy hiszünk Istenben. Ez a hit Isten munkája bennünk, mondja Luther. Ha ez nincs meg, akkor nincsen vallás sem, illetőleg ha van is, egyoldalú, szubjektív élmény, amelynek nincsen semmi objektivitása. Objektivitás csak ott van, ahol Isten áll az emberrel szemben. A vallásos élmény objektív magja a valóságos élő Isten. Ez a tárgy, amelyre irányul, amely meg van az én megélésem előtt, tőlem függetlenül. A hit ilyen módon megelőzi a vallásos élményt, csak Isten és

az ember objektív viszonyán emelkedhetik minden vallásos érzelem.

Az első, amint Brunner igen helyesen kifejezi, az, hogy Isten van, lát bennünket és minket magára vonatkoztat s csak másodsorban jön tekintetbe az, hogy mi vonatkoztatjuk magunkat reá. A hit kiinduló pontja e szerint Isten, aki áttöri a mi tudatunk zárt, a tér és idő formáihoz kötött világát s megalapozza ez által azt a viszonyt, amelyben minden ember áll Istennel szemben. A vallás a szubjektív oldalról jövő felelet, az emberi lélek felelete megnyilatkozása és meghajlása Isten előtt. Klasszikusan fejezi ki ezt az egész processzust az a kifejezés, hogy „A hit Istennek ajándéka“. Mit jelent ez, ha nem azt, hogy Isten jelt ad magáról, öntudatlanul hat az ember világra s ez a hatás a hit objektivitásának kiinduló pontja. Akiben ez a hatás, a hit öntudatosá lesz, az valóban meg van ajándékozva. A hit nem emberi alkotás, szubjektív élmény a hívő lélek megnyugtására, szükségleteinek enyhítésére, hanem Istentől kiinduló, Istentől ajándékozott valóság, amelyet aztán az egyes, a maga lelki tehetségei szerint dolgoz fel. Maga ez a feldolgozás az, amit vallásnak nevezünk. A hitet nevezhetjük vallásos apriorinak, vagyis olyannak, amely nemcsak megelőzi, hanem lehetőségessé teszi azt, hogy a vallás létrejöhessen. Ő maga független a vallásos tapasztalattól s ez utóbbi szubjektív tartalommal való kitöltése a hit által kapott formának.

Csakis a hitben van az alap, amelynél fogva mi Isten „megismeréséről“ beszélhetünk. Ez a hitbeli megismerés abban különbözik a tudományos megismeréstől, hogy míg ez utóbbi tárgyát ténylegesen részeire tudja bontani, vagy ha ezt nem teheti, akkor hipotézis formájában tüzi ki maga elé, addig a vallásos megismerés egyiket sem teheti, mert tárgyát realiter nem bírja, de hipotézis gyanánt sem bírhatja, mert akkor már filozofál, tehát tudományos módszerrel közeledik hozzá. A vallásos megismerés a hiten alvul, a hit pedig az Istennek és az embernek objektív viszonyán épül fel. Azért a hit területén csak megszorított értelemben beszélhetünk „megismerésről“, mert a megismerés emberi aktus, ami kizárólag a tudat szubjektív munkájából fakad. A hit isteni kezdeményezés, amely az emberi oldalon Isten transcendens voltának tudomásul vételét jelenti, ame-

lyen felépülhet a szubjektív hitnek, vagyis a vallásnak világa. A hit megszületése megindítója a vallásos lélek azon sokoldalú munkájának, amely Isten ajándékának az életben való felhasználására irányul a vallásos életnek sokféle megnyilatkozása útján.

10. §. *A hit és vallás közelebbi tartalma.* A hit ép úgy alapja és előfeltétele a vallásos tapasztalásnak, mint ahogyan mindennemű tapasztalásnak meg vannak a maga apriori feltételei, azon előfeltevések, amelyek alapján a tapasztalat egyáltalában lehetséges. Kant a tapasztalat előfeltételeit a kategóriákban találta, amelyek a tapasztalatot mintegy megelőzik és lehetővé teszik. A hit is egy ilyen, a vallásos tapasztalást megelőző kategória. *Schleiermacher* ezt a tényt a következőképen fejezi ki: nem először szerzem meg az ismeretet az Istenről s azután hiszek, hanem a hit alapján igyekszem megszerezni Istenről való ismeretemet, mert hit nélkül lehetetlen a vallásos tapasztalás és vallásos tapasztalás nélkül nem lehet Istenről ismeretet szerezni.

A hit a vallásos tapasztalásnak szükségképeni előfeltétele; benne van Isten létének feltétlen elismerése. Ez a kiinduló pont. Ez még nem lelki élmény, hanem a lelki élményt is megelőző Istenre irányulás, melyben benne van az Isten maga s amely Isten nélkül semmis. Tiszta intentio, mely kizárólag Istent tartalmazza s minden egyéb tartalmat kizár magából. Mindazok a szubjektív mozzanatok, amelyek ehhez a tiszta aktushoz hozzá tapadnak, lefejtendők róla, hogy lényegét és alapvető jelentőségét megérthessük. *Brunner* ennek az aktusnak szinte logikai tárgyilagosságát igen jellegzetes kifejezéssel „tiszta tárgyyszerűségnek“ (*reine Sachlichkeit*) mondja. Ez az ősi vonatkozása az emberi léleknek Istenre minden vitán és kétségen felül áll. Fölötte áll minden reflexiónak. Azért nem is kell és nem is lehet sokat beszélni róla. Jézus nem beszélt róla, mert nála megvolt legtisztább és legzavartalanabb formájában. Nála minden a hitből fakad, egész élete, minden cselekedete azon az állandó viszonyon alapul, mely őt Istenhez köti s tekintetét szünet nélkül ő reá függesztve tartja. A teológusok, elkezdve Pál apostól máig, sokat beszélnek a hitről, mintha a reflexió segítségével jutnánk el hithez, holott ez utóbbi előfeltétele minden az Istenre irányuló reflexiónak.

A hit aktusának előbb vázolt természete fölöslegessé teszi

a bővebb magyarázatot. A hit aktusában egyik oldalon ott van Isten, a másik oldalon az embernek reá irányított aktusa. Mindazok a mozzanatok, azok a tartalmi vonások, amelyeket a hittel kapcsolatban szoktak emlegetni, a hitet követő vallásos tapasztalás szubjektív alkatában keresendő. Magának a hitnek csupán egyetlenegy formális vonását kell kiemelnünk s ez *feltétlen* volta, aminek következtében soha, semmi körülmények között sem ingadozhatnak.

Az, ami a hitben, a hit által a lélekben megfogamzott, a vallásos tapasztalásban vetődik szét részeire s telik meg a vallásos lélekből fakadó gazdag tartalommal. Itt már beszélhetünk arról, hogy pl. a vallás az értelmén alapul, hogy az értelem útján jutunk el Isten megismeréséhez, Vagy lehet azt mondani, hogy az érzésnek van legnagyobb szerepe a vallásban és hogy a vallásos tapasztalás nem egyéb, mint Isten jelenlétének az emberi lélek érzésvilágában gyökerező élménye. Van olyan elgondolás is, amely a vallásos élményt az akarattal hozza összefüggésbe s akarati elemeket is megkülönböztet benne. Másféle fel-fogások is alakultak ki a vallásos tapasztalás lényegének magyarázására. Mindezek a kutatások a vallás lélektan körébe tartoznak, amely az újabb időben nagy fellendülésnek örvend. Állást foglalni abban, hogy a vallásos tapasztalás a léleknek milyen tevékenységét veszi igénybe leginkább, igen nehéz dolog. Kétségtelen ugyanis, hogy a vallásos élmény nagyon komplikált jelenség s az egyesek lelki diszpozíciói szerint nagyon változó. Napjainkban általában az a nézet uralkodó, hogy a vallás az emberi lélek *egészére* vonatkozik, az egészet mozgásba hozza s így nem fontos az, hogy az egyes lelki tevékenységek milyen szerepet játszanak benne. Ezeket a lélektani kérdéseket a hittanban nem tárgyaljuk. Ellenben a vallásos tapasztalás tartalmából ki kell emelnünk azokat a tartalmi vonásokat, amelyek az Istennel való közösség keresésénél az emberi lelket eltöltik s a vallásos tapasztalás jellegzetes tényezői. *Otto Rudolf* a szentségesről írott munkájában azt mondja, hogy az isteni (numinosum) első sorban annak az érzését kelti fel bennünk, hogy teremtmények vagyunk, hogy függünk attól, aki teremtett, vagyis Istentől. Azután részletesen fejtegeti az isteninek félelmetes, lenyűgöző voltát, amely a legfőbb értéket a szentségest képviseli előttünk. Emellett az em-

ber lelki világának Istenre vonatkozó vallásos érzületéből ki kell emelnünk a bizalom (l. Channing) érzését. A vallásos hit bizalom Istenben, amely minket gyermeki viszonyba hoz az Atyával. Luthernél a vallásos hit tartalma, mondhatjuk egészen kimerül a bizalom érzésében (fides, fiducia). Ez magában foglalja a szeretetet, a ragaszkodást, amely bennünket Istenhez közel viszen. A vallásos tapasztalás elmaradhatatlan tartalmi mozzanata továbbá a reménység egy jobb jövőben nemcsak a földi életben, hanem az örökkévalóságban. A biblia mély értelmű mondása a hitet úgy definiálja, mint *a reménylett dolgok valóságát*. (Zsid. 11. r. 1 v.). Ezek a reménységek természetesen minden vallásos hittal elválaszthatatlan összefüggésben állanak. Végül a vallásos hitnek igen fontos tartalmi mozzanata a lelki megnyugvás érzése. Aki igazán hiszen, azt nem izgatja semmi olyan dolog, ami földi viszonylatokban általában az embernek kellemetlenséget okozhat. A hívő ember sub specie aeternitatis szemléli a világot s megnyugvással emelkedik az élet ama bántó körülményei fölé, amelyek az ingadozó hitű embert könnyen kihozzák sodrából. Mindezek a lelki mozzatok az ezeket megelőző tiszta hitnek függvényei, amelyekre elsősorban az emberi gyöngeségnek van szüksége.